

**ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ НА ЗАКАРПАТТІ
В 1920–1930-х рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ
РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА В КОШИЦЯХ І УЖГОРОДІ)**

Опираючись на архівні матеріали польських дипломатичних установ у Кошицях і Ужгороді, автором проаналізовані внутрішньополітичне становище Підкарпатської й Пряшівської Русі, український національний рух, суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-освітні й міжконфесійні відносини в регіоні, справа надання автономії краю та діяльність на його теренах політичних партій.

Ключові слова: етнополітичні процеси, українці, Закарпаття, Підкарпатська Русь, Пряшівська Русь, Східна Словаччина.

Різномічне дослідження будь-якого історико-етнологічного явища можливе за умови комплексного залучення джерельних матеріалів. Їх масштабне й скрупульозне вивчення з позицій історичної об'єктивності дає змогу всебічно вивчити й об'єктивно проаналізувати етнополітичні процеси в тому чи іншому регіоні України, одним з яких є Закарпаття.

Закарпатська Україна (Підкарпатська й Пряшівська Русь) у 20–30-х рр. ХХ ст. являла собою полікультурну територію, на якій у силу різних історичних і соціально-економічних причин компактно проживали українці, угорці, словаки, німці, румуни, цигани. Такі особливості тісної етносоціальної взаємодії сприяли переплетенню етнокультурних, лінгвістичних, господарсько-економічних елементів життєдіяльності населення краю. Проте в публікації ми зосереджуємо увагу на висвітленні етнополітичного становища українського автохтонного населення регіону.

Загалом під етнополітичними процесами розуміємо сукупність суспільно-політичних і культурно-освітніх процесів, які відбувалися на території проживання певної етнічної чи етнографічної групи й істотно впливали на її етнонаціональну ідентифікацію. Тому етнополітичну ситуацію можна дослідити, вдавшись до аналізу “індикаторів” (за Р.Холлом), якими виступають механізми панування, економіка, культура, географія, етнічність, мова й релігія [1, с.29].

У публікації ми обмежимося висвітленням подій міжвоєнного часу, що були відображені в матеріалах польських дипломатичних установ, які в зазначений період діяли в Кошицях (Wickonsulat RP w Koszycach) упродовж 1922–1931 рр. і в Ужгороді (Konsulat RP w Uzhorodzie) у [1922] 1928 – 1938 рр.* У них містяться важливі відомості про особливості етнополітичного розвитку Закарпаття, які, на наш погляд, зможуть доповнити доступну інформацію про етноісторичний розвиток краю.

Аналіз указаних матеріалів дає можливість частково реконструювати перебіг суспільно-політичного й національно-культурного руху, особливості соціально-економічного становища в Підкарпатській і Пряшівській Русі. Тим більше, що польські дипломати прискіпливо й деталізовано займалися моніторингом ситуації в краї, оскільки це було продиктовано, насамперед, геополітичними інтересами Польщі та гострою актуальністю українського питання, яке завжди стояло на порядку денному в Бельведері впродовж міжвоєнного періоду.

До кола основних питань, які висвітлювалися в дипломатичних донесеннях, рапортах, депешах, належали аналіз внутрішньополітичного становища Чехословаччини, Підкарпатської й Пряшівської Русі, розвиток українського національного руху, суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-освітні й міжконфесійні відносини в регіоні, справа надання автономії краю та діяльність на його теренах політичних партій.

* Матеріали, які використовуються в публікації, містяться в Архіві Актів Нових (Archiwum Akt Nowych), що знаходиться в м. Варшава (Республіка Польща): фонд 458. Віце-консульство Речі Посполитої в Кошицях (Wickonsulat RP w Koszycach) містить 93 справи, фонд 450. Консульство Речі Посполитої в Ужгороді (Konsulat RP w Uzhorodzie) – відповідно 108.

У серпні 1919 р. територія комітатів Земплин, Спіш, Абауй-Торна й західної частини Унга були окуповані чеськими військами. Згодом територіальне підпорядкування Угорської Русі Чехословаччині було закріплене Сен-Жерменським і Тріанонським договорами. Згідно з ними, етнічну територію українців Закарпаття територіально-політично було поділено на три частини. Західна частина Закарпаття (Пряшівська Русь) – 22% усієї території краю – відійшла до Словаччини, Центральна (Хустський, Берегівський, Мукачівський, Ужгородський округи) – 70% території – стала основою автономної Підкарпатської Русі, Східна (південна Марамарощина) – 8% території – відійшла до Румунії.

У результаті переговорів і домовленостей між Президентом Чехословаччини Т.Массариком і крайовою делегацією на чолі з Г.Жатковичем відбулося офіційне входування більшої частини Закарпаття до федерації чехів і словаків. У свою чергу чехословацькою владою було проголошено курс на надання широкої автономії Підкарпатській Русі. Проте кроки щодо практичної реалізації відповідних зобов'язань Прагою впродовж міжвоєнного періоду так і не були здійснені.

Проаналізовані архівні матеріали консульських установ Польщі в Кошицях і Ужгороді свідчать про глибоке вивчення дипломатами етнічної ситуації в краї загалом. Значне місце у вказаних дипломатичних матеріалах відводилося аналізу націотворчих тенденцій в українському етнічному середовищі. Тим більше, що в них в етнімічних визначеннях місцевого населення переважають “русин”, “руський” над “українець”, “український”, а в більшості випадків ці синонімічні поняття штучно протиставляються.

Цілком природно, що питання національного самоусвідомлення українського населення знаходилося в центрі уваги роботи дипломатичних місій.

У документальних матеріалах проводиться аналіз особливостей етнічної ідентифікації та її зіставлення з релігійною приналежністю. “Ціла історія свідчить, що греко-католики на території теперішньої Словаччини були і є русинами” [4, к.131]. Разом з тим дипломати констатували, що “у політичному відношенні словаки і слухати не хочуть, що всі греко-католики є русинами (українцями)” [18, к.115].

Згідно з донесенням від 1 березня 1930 р. українців римо-католицького віросповідування називали “слов’яками”, а українців греко-католиків – “русняками” [19, к.2]. Тому польські дипломати, аналізуючи дані перепису 1921 р., наголошували, що комісари, які його проводили, “натрапляючи на тих представників «*sui generis*» національності, були в клопоті, як їх кваліфікувати” [19, к.2]. Тому вони на свій розсуд приділяли відносно особи суб’єктивне розуміння їх національної приналежності – словацької чи української. Поряд із цим у 1921 р. зголосилася значна кількість “тутейших”, з якими було вчинено в подібний спосіб [19, к.2]. Загалом, на думку польських дипломатів, комісари не подолали себе забезпечитися перед певними тенденціями до збільшення стану посідання тієї чи іншої національності [19, к.2].

Зважаючи на підтримку русофільства чехословацькою владою, його прихильники активізували агітаційну роботу в напрямі національного усвідомлення. Так, згідно з рапортом від 27 листопада 1930 р. повідомляється, що “русини російської орієнтації... схиляються до визначення себе до російської національності” [9, к.166].

Важливе місце в роботі польських консульств займали питання внутрішньополітичного становища Підкарпатської Русі й Східної Словаччини та реалізації на її теренах чехословацької етнополітики. Зокрема, у 1920-х рр. Підкарпатська Русь стала центром українського політичного руху. У другій половині 1920-х рр. відбулося наростання українського національно-визвольного руху в регіоні. Так, згідно з матеріалами донесень у січні 1925 р. “агітація угорська й українська на Підкарпатській Русі проти чехів є реально дуже сильна” [4, к.32].

Основні характеристики русофільського й українського рухів на Підкарпатській Русі подано в рапорті від 2 січня 1930 р. [14, к.30–35]. У ньому зазначалося, що на початку чеський уряд виявляв до українців прихильність, але, із часом у результаті того, що місцевий український рух вибрав занадто небажаний для інтересів

Чехословаччини напрям, прихильність та поступилася місцем надзвичайній безпечності [14, к.32].

У рапорті від 12 вересня 1931 р. дипломатами охарактеризовано український рух на Підкарпатській Русі. Зокрема, у ньому вказувалося, що “перед війною українське питання було незнане на Підкарпатській Русі” [13, к.97].

Аналізуючи механізми панування, польські дипломати зазначали, що з 1925 р. чехословацька влада почала втілювати на практиці етнополітичну доктрину карпаторутенізації: існування окремішньої карпаторуської нації й побутування окремої карпаторуської мови в регіоні [12].

Так, за твердженнями дипломатів, “греко-католики на Словаччині підлягають словакізації не тільки в школах, урядах, але й через фальшування переписів населення” [13, к.131].

У той самий час у рапорті від 3 березня 1932 р. про український рух на Підкарпатській Русі й Східній Словаччині вказувалося, що чехословацький уряд використовує український “рух для розбиття політичної й національної консолідації карпаторусинів” [13, к.205].

Незважаючи на принцип окреслення національних кордонів, під управління словацької влади були передані округи Бардеїв, Гіральтовце, Гуменне, Левоча, Стара Любовня, Межилабірці, Михайлівці, Пряшів, Сабінів, Снина, Стропків, Спішська Нова Весь, Спішська Стара Весь, у яких українське населення становило більшість. Тому однією з основних проблем етнополітичного становища Закарпаття стала проблема неврегульованості адміністративної межі між Підкарпатською Руссю і Словаччиною. Тим більше, що впродовж 1920–1930-х рр. Підкарпатська Русь постійно намагалася переглянути територіальний кордон зі Словаччиною [2, с.228, 235, 237, 253, 287]. Проте такі дії не дали жодних результатів.

Так, у рапорті про внутрішньополітичне становище краю від 10 червня 1922 р. зроблено огляд стану справ щодо адміністративно-територіального кордону між Підкарпатською Руссю й Словаччиною. У документі йшлося про те, що “русини домагаються приєднання до Підкарпатської Русі Земплинської жупи, частини Шариської і частини Абауй-Торнянської жупи. Бажання свої русини мотивують тим, що через прилучення вищезазначених жуп, де мешкають кількадесят тисяч русинів, словацький елемент на Підкарпатській Русі збільшується й утворюється словацька більшість проти жидів і угорців” [6, к.12].

У рапорті від 10 січня 1923 р. наведено дані, узяті з газети “Slovenský Dennik”. У них лідер словацьких націоналістів Глінка пропонував, щоби питання словацько-руського кордону “вирішувалося шляхом плебісциту і західній частині Ужгородській, Шариській жупах, в Спішсько-Любовнянському повіті й східній частині Абауйської жупи” [3, к.9].

Політико-партійне життя Закарпаття найповніше відобразилося в різномірних матеріалах консульських установ. Крім рапортів і донесень, у матеріалах уміщена значна кількість актуальних на той час вирізок з тодішньої преси.

Так, у депеші МЗС Польщі від 30 червня 1927 р. подавалася інформація про політичний з’їзд карпатських русинів, який відбувся під патронатом “Русської народної партії”. Указувалося, що 4 червня 1927 р. у Пряшеві відбулося зібрання делегатів Східної Словаччини й Спіша на з’їзд Центральної Руської Народної Ради (ЦРНР). На ньому “делегати повинні бути солідарні при своїх виступах перестерігати, аби інтереси Чехословаччини не понесли шкоди через надзвичайні радикальні висування руських постулатів” [8, к.101].

5 червня 1927 р. відбувся з’їзд ЦРНР, на який було делеговано 250 осіб, з них 178 представляли інтереси населення Підкарпатської Русі, Східної Словаччини й Спіша.

При відкритті з'їзду делегати з Ясіня протестували проти проведення його російською мовою, жадаючи вживати українську мову [8, к.101].

У грудні 1929 р. польські дипломати подали рапорт, у якому охарактеризували внутрішні відносини в Підкарпатській Русі. Зокрема, у ньому висвітлені базові ідеологічні характеристики, показана чисельність прихильників, проаналізовані діяльність політичного проводу й особливості функціонування партійної організаційної структури краю, їх участь у загальнодержавних і місцевих виборах [15, к.29–43].

Перебігу виборчих кампаній присвячений рапорт від 5 жовтня 1931 р. У ньому висвітлені вибори до органів місцевого самоврядування в Східній Словаччині й Підкарпатській Русі. Окреме місце в документі зайняло висвітлення карпаторусинського питання. Так, “карпаторусини виступили з листка “Русскої народної партії” або теж з листка народно-демократичного й досягли значних успіхів як протоколярно, так і при голосуванні, у ряді громад північно-східної Словаччини вони отримали більшість голосів, а в деяких навіть усі” [13, к.114].

Одним із важливих питань діяльності дипломатичних установ був аналіз релігійної ситуації та міжконфесійних стосунків у краї. У матеріалах значне місце відводиться моніторингу становища греко-католицької і православної церков і діяльності їх ієрархів, подаються статистичні дані чисельності вірних і парафій обох конфесій, висвітлюються проблеми переходів населення краю на православ'я.

Так, аналізуючи становище греко-католицької церкви в Закарпатті, у ситуаційно-політичному рапорті від 9 січня 1931 р. про внутрішнє становище в Підкарпатській Русі підкреслювалося, що “до 1918 р. руське населення ціле без винятку належало до греко-католицької церкви й костел той відігравав роль не тільки морального, але й національного опікуна пригніченого племені” [13, к.38].

Чехословацька держава одразу ж активувала свою політику в релігійній сфері. Так, згідно з матеріалами віце-консульства в Кошицях у 1920 р. і в червні 1922 р. під тиском чехословацької влади почергово від управління Пряшівської єпархії були усунуті угрофільські єпископи Новак і Папп. Проте, на думку польських дипломатів, “усунення (Паппа) є шкідливе, бо не допускав він впливу українського галицького кліру до своєї дієцезії і поборював загалом усю іншу політику, зрештою, працюючи політично для угорських інтересів” [10, к.279].

Аналізуючи конфесійний вимір, віце-консульство в Кошицях доносило МЗС Польщі, що “політика та (щодо духівництва) останнім часом пішла в Підкарпатській Русі в напрямі усування руського духовенства й обсадження духовних посад свідомими українцями, що навіть викликало незадоволення Карпаторуської народної ради” [12].

Так, 30 травня 1925 р. польські дипломати підготували звіт “Церковно-адміністративні відносини у Словаччині і Підкарпатській Русі”. У цьому документі проаналізовано діяльність Пряшівської і Мукачівської греко-католицьких єпархій, подано чисельність вірних і парафій [9, к.28]. Окреме місце в документі відводиться аналізу діяльності єпископів Д.Нарядія і П.Гебея.

Характеризуючи міжконфесійні взаємовідносини греко-католицької і православної церков, дипломати наголошували, що “греко-католицька церква переживає кризу з приводу православ'я, яке шириться” [9, к.30].

Загалом у подальших дипломатичних свідченнях знаходиться чимало матеріалів, присвячених православному руху на Закарпатті. Так, у рапорті від 31 січня 1926 р. віце-консульство в Кошицях повідомляло про поширення православного руху в Східній Словаччині, яке набрало контурів т. зв. “віросповідної війни” (*naboženska vojna*). Зокрема, у документі вказувалося, що лише в громаді Стакчин Снинської округи на православ'я перейшло 300 родин [4, к.233].

Досить широко була проаналізована діяльність єпископа Д.Нарядія. У рапорті від 28 грудня 1925 р. зазначалося, що “політично єпископ є прихильником і пропаган-

дистом ідеї “Великої України”, яка обіймала би у своїх кордонах усі руські землі, що знаходяться на території Польщі, Підкарпатської Русі з Пряшівщиною і Наддніпрянською Україною” [9, к.34].

Одночасно вказувалося, що 97 священників Пряшівської єпархії незадоволені єпископом за його українофільську політику. Це вплинуло на те, що місцеве духовенство Пряшівської дієцезії “є в антипатії до українців. Духівництво не є, однак, русофільським. Витворюється серед тутешніх русинів, як і в Підкарпатській Русі, відчуття національної відмінності від росіян і від українців” [9, к.33].

За документальними свідченнями вказаних польських дипломатичних установ, місцеве духівництво робило спроби усунути єпископа Д.Нарядія від управління Пряшівською єпархією [9, к.35]. Це вдалося зробити лише 17 вересня 1926 р., коли на його місце був призначений П.Гойдіч [9, к.86]. Він, на думку польських дипломатів, проводив більш помірковане й аполітичне управління єпархією.

У другій половині 1920 – на початку 1930-х рр. на території Східної Словаччини поширилися настрої на підтримку православ'я. Із цією метою 10 квітня 1930 р. віцеконсульство в Кошицях підготувало таємну депешу Міністерству закордонних справ Польщі про православний рух на Пряшівщині. У ньому вказувалося, що на підтримку православної церкви 30 березня 1930 р. у Пряшеві відбулося народне віче [9, к.155]. У повіті Сабінів “православне духівництво проводить сильну агітацію за “повернення в лоно православної церкви чи релігії прабатьків” [9, к.155]. У той самий час на території Східної Словаччини проводилися масові акції по збору грошей для будови православних церков, на новостворені православні парафії запрошувалися священники [9, к.155–156, 163–164].

Подібні процеси спостерігалися й на території Підкарпатської Русі. Так, згідно з рапортом від 9 січня 1931 р. для автономії був призначений православний єпископ Йозеф [13, к.32].

20 лютого 1932 р. до зовнішньополітичного відомства Польщі надійшов черговий рапорт, присвячений православній і греко-католицькій дієцезіям у Підкарпатській Русі. У документі аналізуються етнополітичні причини становища уніатської церкви в краї. Так, на думку польських дипломатів, ще “від 1867 р. угорський уряд упроваджує систему цілковитої мадяризації Підкарпатської Русі за допомогою греко-католицької церкви” [13, к.189]. У документі висвітлені засоби втілення мадяризаційної політики на практиці в регіоні в кінці XIX – на початку XX ст. Зокрема, у 1896 р. “були навіть видрукувані літургійні книги угорською мовою, але Папа Римський не затвердив того і казав їх спалити” [13, к.189].

Етнополітичну ситуацію в краї ґрунтовно доповнюють монографії польських консулів М.Швежбінського й М.Халупчинського. Так, значний аналітичний матеріал зібрано в монографії консула М.Швежбінського “Внутрішні відносини на Підкарпатській Русі (політична, суспільна, господарська, культурна характеристика населення як етнічної групи)” (1935 р.). Автор висвітлює особливості внутрішньополітичного становища в краї від часу входження його до складу Чехословацької Республіки [17, к.43]. Проте, зробивши історичний екскурс, польський дипломат констатував, що обіцянки чехословацької влади надати широку автономію Підкарпатській Русі залишилися не реалізовані. Більше того, в етнополітичній площині Підкарпатська Русь стала “об’єктом безцеремонної чехізації” [17, к.1].

М.Швежбінський зробив спробу проаналізувати антропологічні й етнопсихологічні характеристики місцевого українського населення. Він писав, що “карпаторуський народ є кривим українському, але не є однолитим і ділиться на два відмінні типи: верховинців (гуралі) і подолян. Верховинці – високого зросту, засмагли, зграбні, характер мають твердий і флегматичний, відважні, але ліниві й схильні до пиятики. Подоляни (волиняни, влахи) мають слабку будову тіла, біляві, однак більш підприємливі й рухливі” [17, к.5].

У свою чергу консул М.Халупчинський підготував монографію “Русини підкарпатські як етнічна група”. У ній автор ґрунтовно показав особливості проведення перепису населення в Підкарпатській Русі й Східній Словаччині в 1930 р. Консул порівнює статистичні дані етнічного й конфесійного зрізів [16, к.80–81]. Це дало йому змогу стверджувати, що руське населення цілковито опанувало “доріччя Ужу, переходячи широким пасем на Словаччині, де його західна границя становить Попрад” [16, к.82].

Окреме місце в указаній монографії належить аналізу етнічної ситуації в Підкарпатській Русі. М.Халупчинський стверджував, що “назва “карпаторуський” або “карпаторусин” для національного окреслення населення Підкарпатської Русі є нова й штучна. Населення тієї назви ніде не вживає; прийнятою вона została при приєднанні краю до Чехословаччини у зв’язку з формуванням геополітичного поняття Підкарпатської Русі” [16, к.84].

Окреслюючи етноіми населення, консул указував, що “населення саме називає себе на східній частині краю “русинами”, у західній частині – “руснаками” [16, к.84]. Проте “визнання українізму було тут до останніх часів незнаним” [16, к.84].

М.Халупчинський також охарактеризував процес словакізації русинів як “поступову асиміляцію”. Він указував, що “словацький елемент, який стоїть на вищому щаблі цивілізованого розвитку, поступово тут руський елемент собі підпорядковував, згодом його змістив”. Загалом “процес словакізації русинів останнім часом, дякуючи чинному зацікавленню ним державною владою, посідає всі напрями поступу” [16, к.88].

У негативному світлі ним висвітлена етнополітика Чехословаччини. Так, консул писав, що “чеське культуртрегерство показало своє властиве обличчя” [16, к.94]. На його думку, Чехословаччина в зазначеному краї реалізувала на практиці свою інкорпораційно-централізаторську систему. Її метою було надання Підкарпатській Русі статусу чеської провінції [16, к.94].

Незначна кількість матеріалів присвячена культурно-освітньому життю. Здебільшого вони висвітлюють діяльність українських товариств “Просвіта” і “Січ”, а деякі з них характеризують стан освітньої сфери. У рапорті від 21 червня 1922 р. польські дипломати зауважували, що чехи сприяють творенню в Закарпатській Русі ряду філій української “Просвіти”, яка є, як відомо, розсадником найгіршого антипольського українського націоналізму, зостається в тісному контакті з терористичними відділами на території Східної Малополющі” [11, к.14].

З-поміж указаних документів цікавою також є інформація про діяльність товариства “Просвіта”. Згідно з рефератом від 17 березня 1925 р. діяльність “Просвіти” пішла “по дорозі упадку” [7, к.3]. Польські дипломати виділили дві причини такого стану речей: зовнішньополітичну, що базувалася на зміні чехословацької політики щодо українців і їх національних почувань, і внутрішньополітичну, яка ґрунтувалася на “отрезвлінні емігрантів” та їх рееміграції до Польщі [7, к.3].

Освітня сфера стала засобом національної асиміляції. Матеріали, зібрані польськими дипломатами, дають можливість осягнути стан освітньої справи на теренах Східної Словаччини [5]. Так, за їх даними, на 1931 р., на Пряшівщині нараховувалося 306 греко-католицьких шкіл, з яких 167 мали словацьку мову викладання, а 131 – руську [13, к.131]. Указані дані явно дисонансували із чисельністю уніатських парафій. Для порівняння: згідно з інформацією консульств, у Східній Словаччині нараховувалося 120 греко-католицьких парафій, з яких 107 були руськими й 20 угорськими [13, к.131].

Таким чином, використання вказаних джерел дає можливість виокремити особливості етнополітичних та етнокультурних процесів, механізми етнізації та соціополітичні, етнокультурні чинники, що сприяли національній ідентифікації українського населення краю загалом.

1. Боришполец К. Концепции и методы прикладных исследований этнополитических процессов в развитах странах / К. Боришполец, Ш. Султанов // Советская этнография. – 1986. – № 3. – С. 24–35.

2. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К. : ППІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с.
3. Archiwum Akt Nowych (далі – AAN). – Z. 458. – Sygn. 1. Sytuacja wewnętrzna w Czechosłowacji głównie na Rusi Podkarpatskiej i w Słowacji – stosunki polityczne, społeczne, głównie działalność ugrupowań politycznych, przygotowania i wybory do parlamentu czeskosłowackiego, odzyskanie sprawy Łemkowszczyzny. Raporty Wicekonsulatu.
4. AAN. – Z. 458. – Sygn. 2. Sytuacja wewnętrzna w Czechosłowacji głównie na Rusi Podkarpatskiej i w Słowacji – stosunki polityczne, społeczne, głównie działalność ugrupowań politycznych, przygotowania i wybory do parlamentu czeskosłowackiego. Raporty Wicekonsulatu.
5. AAN. – Z. 458. – Sygn. 4. Sytuacja wewnętrzna w Czechosłowacji głównie na Rusi Podkarpatskiej i w Słowacji – budżet krajowy, tworzenie biskupstw, stan szkolnictwa, próby nawiązania handlowych z Rosją. Raporty Wicekonsulatu.
6. AAN. – Z. 458. – Sygn. 9. Ruch narodowościowy i separatystyczny na Rusi Podkarpatskiej – sytuacja wewnętrzna, stanowisko Czechosłowacji i stronnictw politycznych do sprawy autonomii Rusi. Raporty własne.
7. AAN. – Z. 458. – Sygn. 9. Українські організації і товариства культурно-освітні на Русі Подкарпатській – діяльність “Провити” і “Січ”. Raporty Wicekonsulatu, statut.
8. AAN. – Z. 458. – Sygn. 10. Ruch narodowościowy i separatystyczny na Rusi Podkarpatskiej – sprawa uzyskania autonomii. Głównie działalność posła Kurtjaka, Centralnej Ruskiej Narodnej Rady w sprawie projektu reformy administracyjnej. Raporty Wicekonsulatu, memorandum do Ligi Narodów, memorial, korespondencja.
9. AAN. – Z. 458. – Sygn. 24. Stosunki międzywyznaniowe w Czechosłowacji, głównie w Słowacji i na Rusi Podkarpatskiej – położenie kościoła prawosławnego i grecko-katolickiego, ich wzajemne stosunki. Raporty Wicekonsulatu, korespondencja.
10. AAN. – Z. 458. – Sygn. 83. Informacja dotycząca ruchu ukraińskiego na Rusi Podkarpatskiej – w Słowacji, Małopolsce Wschodniej – działalność Rządu Ukraińskiego, ukraińskich organizacji politycznych, utworzenia tajnego uniwersytetu we Lwowie, akcje sabotażów studentów. Raporty Wicekonsulatu, korespondencja.
11. AAN. – Z. 458. – Sygn. 88. Mniejszość ukraińska w Polsce i sprawy z nią związane w Czechosłowacji i na Rusi Podkarpatskiej – formacje ukraińskie, ich działalność antypolska, stanowisko Czechosłowacji w stosunkach ukraińsko-polskich. Raporty Wicekonsulatu.
12. AAN. – Z. 458. – Sygn. 90. Mniejszość ukraińska w Polsce i sprawy z nią związane w Czechosłowacji – głównie sytuacja mniejszości ukraińskiej na Rusi Podkarpatskiej. Raporty, artykuły z czasopisma Podkarpatske Hlasy, spisy Ukraińców-emigrantów na Rusi Podkarpatskiej.
13. AAN. – Z. 460. – Sygn. 2. Raporty polityczne (własne i konsulatu w Bratisławie dotyczące sytuacji wewnętrznej na Rusi Podkarpatskiej – politycznej, społecznej, gospodarczej. Wycinki prasowe).
14. AAN. – Z. 460. – Sygn. 3. Stosunki wewnętrzne na Rusi Podkarpatskiej (głównie działalność organizacji, towarzystw oświatowo-kulturalnych ruskich i ukraińskich, rozwój ruchu rusofilskiego i ukraińskiego. Raporty Konsulatu i Poselstwa RP w Pradze. Korespondencja, wycinki prasowe).
15. AAN. – Z. 460. – Sygn. 4. Stosunki wewnętrzne na Rusi Podkarpatskiej (głównie charakterystyka partii politycznych, udział ich w wyborach parlamentarnych. Raporty Konsulatu, wycinki prasowe).
16. AAN. – Z. 460. – Sygn. 5. Rusini podkarpaccy jako grupa etniczna – opracował konsul M. Chałupczyński, luty 1935.
17. AAN. – Z. 460. – Sygn. 5. Stosunki wewnętrzne na Rusi Podkarpatskiej (Polityczne, społeczne, gospodarcze, kulturalne, charakterystyka ludności jako grupy etnicznej. Monografia. 1935).
18. AAN. – Z. 460. – Sygn. 9. Ruch narodowościowy i separatystyczny w Słowacji i Rusi Podkarpatskiej (głównie słowacki ruch autonomistyczny, udział Słowaków w wyborach gminnych. Raport Konsulatu RP w Bratisławie, prasa).
19. AAN. – Z. 460. – Sygn. 10. Ruch narodowościowy i separatystyczny na Rusi Podkarpatskiej – sprawa uzyskania autonomii. Działalność partii ruskich, posła Kurtjaka, interwencje Ligi Narodów, akcja pomocy głodnym i bezrobotnym. Protokoły posiedzeń, działalność, memorialy, deklaracja, raporty Konsulatu i Wicekonsulatu RP w Koszycach, korespondencja, prasa.

Referring to the archival materials of Polish diplomatic establishments in Košice and Užgorod, the author analyzed the political situation of Subcarpathian and Prešov Rus, the Ukrainian national movement, socio-political, socio-economic, cultural-educational and interfaith relations in the region, the case for autonomy granting to the region and the activity of political parties on its territory.

Key words: *ethnopolitical processes, Ukrainians, Transcarpathia, Subcarpathian Rus, Prešov Rus, Eastern Slovakia.*